LIETUVOS TSR AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ MOKSLO DARBAI.
PEDAGOGIKA IR PSICHOLOGIJA IX, 1967

MĮSLIŲ PANAUDOJIMAS, UGDANT VAIKŲ PAŽINTINIUS SUGEBĖJIMUS

G. GUCIENĖ

Mįslės, kaip ypatinga folkloro rūšis, reikalaujanti iš menančiojo daug žinių, pastabumo ir minties aktyvumo, jau nuo seno yra atkreipusios į save pedagogų dėmesį. Dar J. A. Komenskis, nurodydamas, kad mokymo metodas turi „patraukti protą", patarė dėstyti mįslėmis [1]. Mįslėms skiriama dėmesio ir šiandieną. Tarybinėje literatūroje jos irgi nagrinėjamos pedagoginiu požiūriu. Nuo 1944 m. žurnale «Дошкольное воспитание» nemažai rašoma apie tautosakos panaudojimą auklėjime. L. Čiudinovos [2] ir M. Mamulašvili [3] straipsniai duoda tuo klausimu geros teorinės ir metodinės medžiagos. Paminėtinos ir A. Usovos mintys [4]. Tačiau šie autoriai plačiau neanalizuoja mįslių minimo proceso ir mažai sieja šį klausimą su vaiko visapusiško lavinimo problema.

Mūsų respublikoje mįslės gana plačiai naudojamos tiek vaikų darželiuose, tiek ir pradinėse klasėse, jų dedama ir į skaitinius. Tačiau mįslių panaudojimo teorijos ir metodikos klausimais rašoma labai mažai. Tėra tik nedidelis skyrelis J. Budzinskio lietuvių kalbos dėstymo pradinėse klasėse metodikoje [5]. Vaikų darželiai ten esančiais nurodymais gali naudotis tik iš dalies.

Stebint, kaip menamos mįslės vaikų darželiuose, krinta į akis bloga metodika. Pagrindinė metodinė priemonė, naudojama padėti įminti mįslėms, dažniausiai yra pačių auklėtojų susidaryti mįslių albumai pagal pasenusį L. Dichterevos žaidimo „įspėk" principą. Vienoje lapo pusėje užrašoma mįslė, o kitoje — piešinys vaizduoja įminimą. Darbo metodika labai paprasta. Vaikams skelbiama mįslė, o neįminus parodomas atsakymas. Su žinomomis mįslėmis dirbama ir atvirkščiai: rodomas paveikslas, o vaikai turi pasakyti mįslę, kuriai jis taikomas. Aišku, toks mįslių minimas, paremtas vien vaikų atmintimi, beveik neturi pedagoginės vertės. Tik nedaugelyje vaikų darželių mįslės siejamos su stebėjimų analize.

Pagrindinė mįslių auklėjamoji-lavinamoji reikšmė, kaip nurodė A. Usova, glūdi tame minties darbe, kurį atlieka menantysis. Ji išplaukia iš pačių mįslių struktūros ir meninių ypatybių [6].

[1] J. A. Komenskis, Didžioji didaktika, Kaunas, 1927, p. 121.

[2] Л. М. Чудинова, Русские народные загадки, пословицы, поговорки, «Дошкольное воспитание», 1944, № 7.

[3] М. Мамулашвили, Загадки и их роль в развитии мышления детей, «Дошкольное воспитание», 1945, № 11—12.

[4] А. П. Усова, Русское народное творчество в детском саду, М., 1961, p. 19—21.

[5] J. Budzinskis, J. Martynaitis, P. Naujokaitis, Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse klasėse, d. II, Kaunas, 1963, p. 122—125.

[6] А. П. Усова, Русское народное творчество..., p. 20.

Svarbiausi mįslių ypatumai, kuriais pagrįstos pagrindinės mūsų tyrimų pedagoginės prielaidos, yra šie:

1. Mįslės — vienintelis tautosakos žanras, kur meninė objekto charakteristika duodama uždavinio forma. Reikalavimas pagal duotąją charakteristiką įminti daiktą intriguoja klausytoją, aktyvina jo vaizduotę ir mąstymą. Tai ypač svarbu, kai šis klausytojas yra vaikas, kurio valingas dėmesys dar nėra pakankamai išlavėjęs.

2. Mįslės operuoja vaizdais. Jais paremtas visas mįslių minimo procesas ir pagaliau atsakymas. Jų objektus, kaip pastebėjo M. Rybnikova, paprastai sudaro konkretūs daiktai, o ne apibendrintos sąvokos[7]. Mįslės

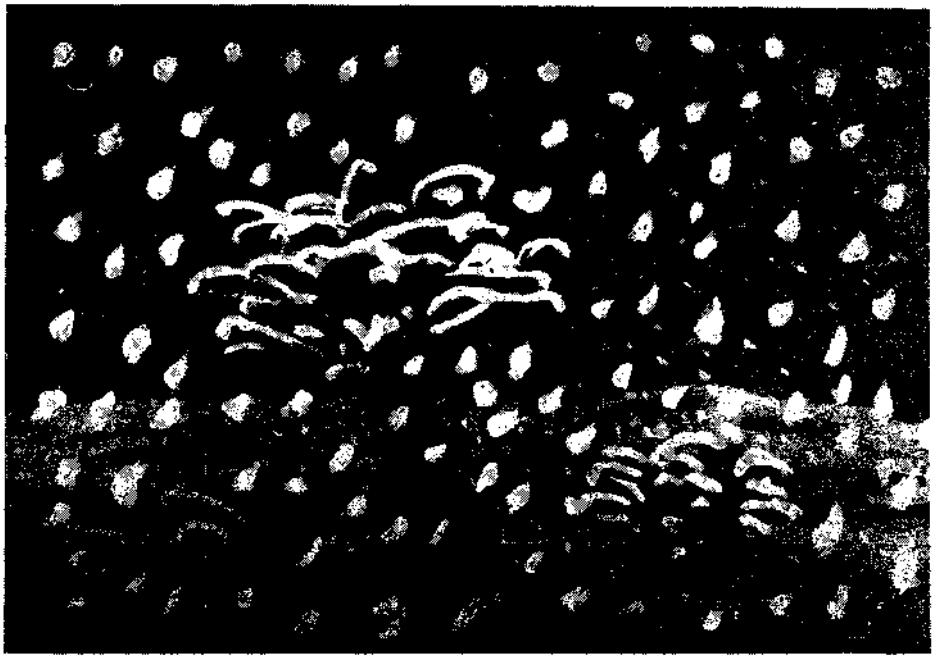

Pav. 1.

labai taikliai ir vaizdžiai parodo tų daiktų ypatumus, kilmę, paskirtį ar ryšį su žmogaus gyvenimu bei darbu.

3. Mįslės įminimas yra susijęs su mąstymu, tačiau dėl vaizdinio mįslių pobūdžio, jas įmenant, dalyvauja ir vaizdinis mąstymas. Abstraktūs deduktyviniai sprendimai mįslėms nebūdingi. Pagrindinės mąstymo operacijos menant mįsles, yra konkrečių vaizdinių analizė ir aptiktų elementų palyginimas. Sintezės ir apibendrinimo operacijos nukreipia vėl į naujus, kartais visai netikėtai iš šitų palyginimų išplaukiančius vaizdinius.

4. Mįslės atskleidžia poetinę daiktų pusę. Vaizdams išryškinti mįslių formulėse panaudojamos poetinės išraiškos priemonės. Jomis atskleidžiamas pačių paprasčiausių ir kasdieniškiausių objektų grožis. Mįslės, išreikštos metaforomis, ypač taikliai parodo jose vaizduojamų objektų ypatumus, jų individualias savybes.

Pagrindinis mūsų tyrimų uždavinys buvo išsiaiškinti, kaip minėti mįslių ypatumai lavina vaiką ir kokios metodinės priemonės duoda geriausią lavinamąjį poveikį. Tyrimai buvo atlikti Vilniaus miesto vaikų

[7] М. А. Рыбникова, Загадки, М.—Л., 1932, p. 13.

darželių Nr. 7, 58, 67 ir ikimokyklinio amžiaus vaikų namų Nr. 1 parengiamosiose grupėse.

Pirmiausia buvo tiriamas mįslių minimo procesas. Nuodugnesnei mįslių minimo analizei buvo sudarytos keturios vaizdinių priemonių serijos. Buvo norima nustatyti, kaip galima šias priemones panaudoti vaikų auklėjimui.

Pirmoji serija buvo sudaryta pagal vaikų darželiuose naudojamų mįslių albumų principą. Čia paveikslai vaizdavo mįslių įminimą. Tačiau tai serijai buvo parinktos tik aprašomojo pobūdžio mįslės, pvz., „Sukarpytas, sudraskytas, po laukus ir pievas ištaršytas“ (sniegas), žr. pav. 1.

Antrajai serijai priklausė mįslės, kurių formulėje duodamos metaforiškai išreikštos menamojo objekto detalės. Įmenama taip sudėsčius tas detales reiškiančius objektus, kad iš jų susidarytų užmintojo objekto vaizdas. Mūsų sudarytos priemonės ir vaizdavo tų daiktų iškarpas, iš kurių vaikai turėjo sudėstyti įminimą: pvz., „Kamuoliukas, liemenukas, keturi pagalėliai ir kačergėlė“ (kačiukas), žr. pav. 2.

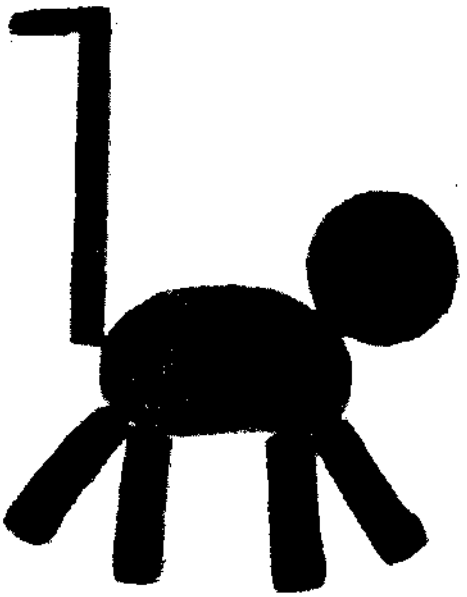

Pav. 2.

Trečioji serija — tai mįslės be metaforų, bet sudėtingos, sudarytos iš dviejų ir daugiau atskirų vaizdų. Jos įmenamos, tuos vaizdus išanalizavus ir apibendrinimo keliu suradus vieną objektą, būdingą visiems vaizdams. Vaizdines priemones sudarė komplektai paveikslėlių, vaizduojančių atskiras mįslėje nurodytas situacijas, arba vienas paveikslas, kuriame telpa visi mįslėje išvardinti elementai. Vadinasi, šiuose paveiksluose įminimas buvo užmaskuotas ir galėjo būti aptiktas, tik gerai išanalizavus tuos paveikslus, pvz., „Vasarą žaliuoja, žiemą baltuoja“ (žemė), žr. pav. 3.

Ketvirtąją seriją sudarė mįslės, kurių formulės išreikštos metaforomis. Vaizdinės priemonės joms buvo paruoštos J. Budzinskio ir J. Martynaičio nurodytu metodu [8]. Tai paveikslėlių poros, kurių vienas vaizduoja mįslės formulę, o kitas užmintąjį objektą. Vaikai turėjo iš kelių paveikslėlių išrinkti įminimą ir padėti greta formulės piešinio, pvz., „Bėga du paršiukai riestais snukiukais“ (rogės), žr. pav. 4.

Kiekvienai tų serijų buvo parinkta 3—6 mįslės ir paruoštos atitinkamos vaizdinės priemonės. Tyrimai buvo atliekami su mažomis 3—4 vaikų grupelėmis. Iš pradžių vaikai mįsles minė mintinai. Jeigu nepavykdavo taip įminti, buvo naudojamos vaizdinės priemonės. Vaikams duodami klausimai versdavo mįsles minti sąmoningai.

Vėliau tos mįslės buvo plačiai panaudojamos auklėjamajame eksperimente. Jos buvo menamos pasivaikščiojimų metu, stebint įvairius žiemos objektus, taip pat per mįslių popietes, kada mįslėmis buvo stengiamasi išryškinti anksčiau įgytus vaizdinius ir giliau aptarti stebėtus objektus.

[8] J. Budzinskis, J. Martynaitis, P. Naujokaitis, Lietuvių kalbos dėstymas..., p. 123—124.

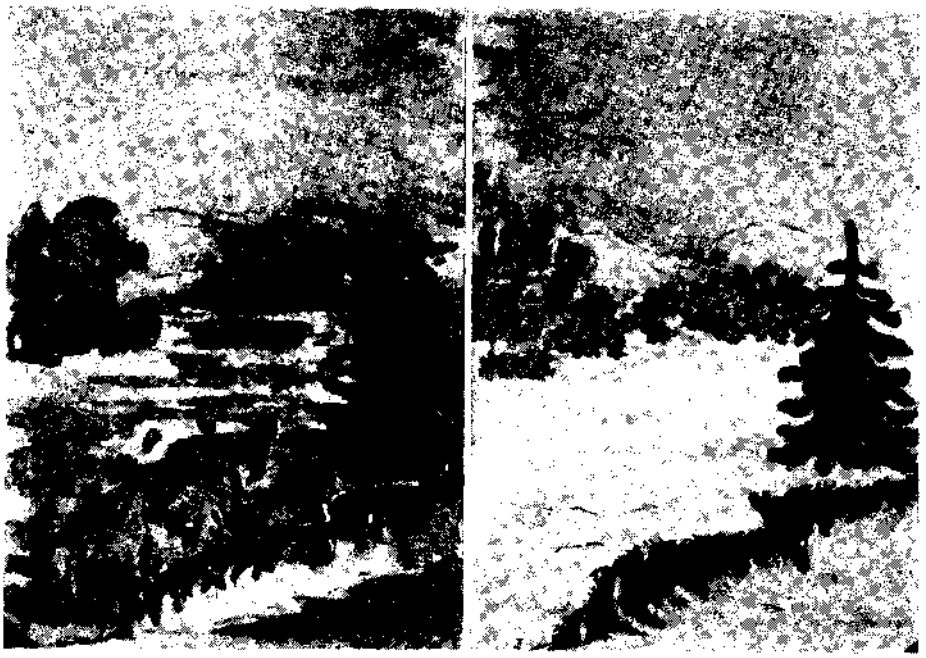

Pav. 3.

Tais atvejais ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į vaizdinių atgaminimą ir minimo sąmoningumą. Esant reikalui, buvo panaudojama ir daugiau mįslių žiemos tematika. Darbo rezultatai buvo tikrinami, atliekant konstatuojamąjį ir kontrolinį eksperimentus.

Tyrimai parodė, kad mįslės daug prisidėjo prie vaikų pažintinių sugebėjimų ugdymo.

Mįslės padėjo praturtinti vaikų v a i z d i n i u s. Kad taip iš tikrųjų yra, buvo galima pastebėti jau iš paties mįslių minimo proceso, kai klau-

Pav. 4.

simais vaikui būdavo padedama įsigilinti į mįslės formulę. Vaizdingi mįslės žodžiai, lydimi aktyvinančio vaikų sąmonę reikalavimo ją įminti, sukelia įvairių itin ryškių ir gausių vaizdinių, kurie kartais gali pavaduoti net vaizdines priemones. Tačiau vaizdingas žodis gali sukelti vaizdinius tiktai tuomet, kai už jo slypi gausūs išgyvenimai. Todėl tyrimų metu buvo stengiamasi kuo daugiau stebėti įvairių reiškinių ir juos visapusiškai pažinti. Ryšium su tuo kelia abejonių ikimokyklinėje pedagoginėje literatūroje aptinkamos rekomendacijos, kad mįslės būtų menamos aplinkos reiškinių stebėjimo metu. Šiuo atveju, kaip ir panaudojant mįslės atsakymą vaizduojančius paveikslus, įminimas tampa perdaug akivaiz-

dus, pati mįslė netenka savo intriguotumo. Tuo tarpu pagrindinis mįslių minimo uždavinys turėtų būti vaizduotės ir mąstymo aktyvinimas. Dėl to mes mįsles daugiausia ir naudojome per įvairius pokalbius su vaikais, kurių metu buvo svarbu atgaminti kuo daugiau vaizdinių.

Kaip aktyvėja vaikų v a i z d u o t ė, analizuojant mįslę, pavaizduoja visų keturių serijų pavyzdžiai. Visų pirma mįslės padeda išryškinti ypatumus ir būdingiausias savybes tų objektų, kuriuos vaikams yra tekę stebėti. Objekto vaizdas iškyla drauge su jį vaizduojančiomis poetinėmis priemonėmis, todėl tas objektas imamas vertinti estetiškai. Tai patvirtino mūsų auklėjamasis eksperimentas, kai mįslės buvo siejamos su anksčiau vykusiais stebėjimais gamtoje. Vaikams išryškėjo daiktų ypatumai, susiję su jų padėtimi kitų objektų tarpe ir poveikiu jiems.

Štai vaikams žiemos metu buvo pateikta mįslių apie sniegą („Balti pūkeliai po orą skrajoja", „Ir vėto, ir mėto — visus laukus primėto", „Balta drobulė visą pasaulį užgulė" ir kt.). Jos buvo menamos tiek užsiėmimų, tiek ir pasivaikščiojimų bei ekskursijų metu. Todėl vaikų sąmonėje susiformavo dvejopi, giliai estetiškai išgyventi sniego vaizdiniai: 1) sniegas kaip kažkas žaismingai lengvo ir švelnaus ir 2) sniegas kaip sunki masė, kuri viską uždengia ir paslepia.

Tie požiūriai vėliau išryškėjo eksperimentinėse grupėse kontrolinių pokalbių metu. Juose vaikai kartais panaudodavo net mįslėje girdėtus žodžius. Štai Danguolė (vaikų darželis Nr. 58, protokolas Nr. 82) į klausimą, ką sniegas padaro, atsakė: „Uždengia visus laukus", o paprašius paaiškinti, kaip jis uždengia, atsakė: „Krenta snaigės ir užgula labai daug snaigių laukus".

Visai kita, jau džiugi nuotaika, parodanti snaigių grakštumą, atsispindi tos pačios grupės Petro atsakyme. Į klausimą, ką padaro šaltis (protokolas Nr. 88), jis sako: „Gerą dovaną vaikams — sniegą. Kaip vėjas sukasi, taip ir snaigės. O čia vabaliukai visi po žeme. Apkloja juos, visus tuos vabaliukus, kaip paklode".

Vaiko vaizdinių plėtimas, jų praturtinimas ikimokykliniame auklėjime — svarbus dalykas, nes su vaizdinių turtinimu susijęs vaiko mąstymas. Taigi mįslės yra priemonė ir vaikų mąstymui ugdyti. Reikalas sieti vaikų vaizdinių formavimą su mąstymo ugdymu išplaukia ir iš paskutinių tyrinėjimų sensorinio vaikų auklėjimo srityje. Kritikuojant F. Frebelio, M. Montesorės ir kitų pedagogų formalinį požiūrį į šį klausimą, iškeliamas pojūčių ryšys su mąstymu tikslingoje ir turiningoje praktinėje veikloje [9].

Mįslių poveikis vaikų m ą s t y m u i formuotis ypač išryškėjo, panaudojus mūsų sudarytas vaizdines priemones. Jos padėjo suaktyvinti ir teisinga linkme nukreipti vaikų mąstymą, menant duotąsias mįsles. Jau parengiamosios grupės vaikai įpranta mįsles analizuoti, lyginti jų formulėje duotuosius objektus su menamaisiais, apibendrinti ir pagaliau juos grupuoti. Vaikų mąstymo veiklai pagrindą sudarė tie vaizdiniai, kuriuos sukeldavo mįslės formulė ir noras įminti mįslę.

1. Mąstymas prasideda mįslės formulėje esančių vaizdinių a n a l i z e. Kad vaikas galėtų teisingai analizuoti mįslę, reikia jį išmokyti mįslės formulėje rasti visus tuos ypatumus, pagal kuriuos reikia ieškoti menamojo objekto, ir, suradus tokį objektą, patikrinti, ar jis tikrai turi šių ypatumų. Parengiamosios grupės vaikams šis uždavinys buvo sunkokas, tačiau, panaudojus vaizdines priemones, vaikai gana lengvai reikiamus požymius surasdavo net ir metaforinėse mįslėse. Štai kaip parengiamosios grupės vaikai (protokolas Nr. 100) mena mįslę apie roges (žr. pav. 4):

---

[9]. А. П. У с о в а, Сенсорное воспитание в дидактике советского детского сада, Сенсорное воспитание дошкольников, М., 1963, р. 3—29.

Arvydas: Pypkė.
Eksperimentatorius: Kodėl tu taip galvoji?
Arvydas: O riesta.
Jūratė: Kriaušė.
Eksperimentatorius: Kodėl?
Jūratė: Kriaušės būna užriestas lapas. (Parodoma paveikslėliai, iš kurių reikia išrinkti tikrąjį.)
Arvydas: Rogės.
Eksperimentatorius: Kodėl?
Giedrė: Ir jiems riestos nosytės, ir jiems.

Iš šio protokolo matome, kad vaikai mįslės formulėje ypač gerai įsidėmėjo riestumo žymę ir pagal ją analizavo žinomus daiktus, ieškodami įminimo. Tačiau šioje mįslėje yra duotas ir antrasis požymis — du, į kurį vaikai neatkreipė dėmesio ir dėl to mįslės be paveikslų neįminė. Pagrindinis šios mįslės sunkumas — turėti omenyje visus nurodytus aspektus ir pagal juos analizuoti galimą įminimą. Paveikslai, išryškindami tiek mįslės formulės, tiek ir įminimo vaizdinius, sudaro sąlygas juos visapusiškiau išanalizuoti. Stebėjimai parodė, kad ten, kur naujos mįslės analizuojamos, vaikai pripranta, jas mindami, visapusiškiau galvoti, ir jų įminimai darosi kaskart sąmoningesni.

2. Mįslės teikia geros progos lavinti vaikų sintetinius sugebėjimus. Tuo ypač pasižymėjo antrosios serijos mįslės, kuriose metaforiškai pateikiamos atskiros menamojo objekto dalys, nenurodant jų funkcinio ryšio arba iškeliant tik jų erdvinę seką. Norint tokią mįslę įminti, reikia nustatyti tvarką tarp tų elementų visumoje ir pamatyti jų funkcinius ryšius.

Mįslėje „Kamuoliukas, liemenukas, keturi pagalėliai ir kačergėlė“ pateikiamos gyvūno (katės) kūno dalys, o „Šakės dviragės, ant tų šakių avilys, ant to avilio kamuolys, ant to kamuolio miškas auga“ — žmogaus kūno dalys, nurodant jų nuoseklumą. Dalinis ryšių tarp atskirų elementų nurodymas palengvina mįslės įminimą.

Sujungimas į visumą atskirų elementų, kai jie išreikšti metaforomis, ikimokyklinio amžiaus ir pirmųjų klasių vaikams vyksta sunkiai. Jie neįminė nė vienos šių mįslių. Visai kiti buvo gauti rezultatai, pavartojus vaizdines priemones: mįslę apie žmogų įminė visi (sudėliojo nurodyta tvarka duotąsias įvairių daiktų iškarpas, ir išėjo žmogus), mįslę apie katinėlį irgi išsprendė. Štai vienas tokios mįslės minimo pavyzdys (protokolas Nr. 94):

Vaikams užmenama mįslė apie katinėlį (žr. pav. 2).
Povilas: Kamuoliukas.
Eksperimentatorius: Bet juk čia yra daugiau daiktų.
Povilas: Senelė mezga.
Eksperimentatorius: Kodėl tu taip galvoji? (Atsakymo nėra.) O ką reiškia kačergėlė?
Povilas: Su kuria mezga.
Eksperimentatorius: O kas yra pagaliukai?
Mykolas: Virbalai.
Eksperimentatorius: Na, aš jums duosiu tuos daiktus: štai liemenukas, štai kamuoliukas ir t. t. (Sudeda ant stalo iškarpas). Pabandykit sudėti. Gal ir išeis tas daiktas, kuris čia užmintas.
Povilas: Man atrodo, kad išeis katinas. (Tuo tarpu Mykolas sudėlioja žmogų.)
Povilas: Vaikas su kačerga.
Mykolas: Matai, ką mes mokėjom?
Eksperimentatorius: Neįspėjot.
Povilas: Man atrodo, kad turi išeiti katinas. (Sudeda gerai.)

Mįslės formulė padėjo vaikams atgaminti įvairių vaizdinių, bet susintetinti jų į visumą jie nepajėgė. Tik turint prieš akis visų detalių vaizdines priemones, ėmė formuotis sintetinis vaizdas, ir vaikai galėjo atitrūkti nuo jų skirtingų reikšmių. Susiformavo ryškus katino vaizdas su galva, uodega, keturiomis kojomis.

3. Daugelis mįslių, norint jas įminti, reikalauja sudėtingesnių mąstymo operacijų. Trečiosios serijos daugianarių mįslių minimas buvo paremtas a p i b e n d r i n i m u. Jos ir mokė vaikus atlikti šią operaciją. Tačiau, mindami to tipo mįsles, vaikai susidurdavo ir su sunkumais.

Pagrindiniai sunkumai, kurie kliudydavo vaikams įminti mįsles, buvo susiję su vaikų apibendrinimo trūkumais.

Vaikai linkę minti mįsles pagal atskiras detales, neaprėpdami visumos. Tai iš dalies apsprendė šių mįslių struktūra, kur kiekvienas mįslės narys sudarė tartum atskirą klausimą, ir vaikams buvo sunku suvokti, kad reikia ieškoti vieno objekto, tinkančio visiems nariams. Štai mįslėje apie žemę (žr. pav. 3) vaikai dažnai atskirai ieškojo žaliuojančių ir atskirai baltuojančių objektų: žalia — žolė, eglė, medžiai, baltuoja — sniegas. Tai matyti ir iš protokolų, pvz., Nr. 100.

Užmenama mįslė „Žiemą baltuoja, vasarą žaliuoja".
A r v y d a s: Medis.
G i e d r ė: Žolė.
J ū r a t ė: Sniegas.
E k s p e r i m e n t a t o r i u s: Argi sniegas vasarą žaliuoja?
G i e d r ė: Eglė.
A r v y d a s: Krūmas. (Rodomas paveikslas.)
A r v y d a s: Sniegas ir žolė, sakiau.
G i e d r ė: Žiema ir vasara.

Tiesa, vaikai, eksperimentatoriaus klausimo nukreipti ieškoti vieno bendro objekto, jau buvo besurandą teisingą kelią (plg. atsakymą medis), tačiau vis dėlto taip ir pasiliko prie dalinių minimų.

Tokias mįsles įminti dažnai kliudo labai tvirtos kai kurių žodžių sukeliamos asociacijos, pvz., baltumui atstovauja sniegas, šildo — saulė ir pan. Pedagoginis tokios mįslės minimo uždavinys — išlaisvinti vaiko mintį nuo tradicinio štampo, priversti ją laisvai, įjungiant ir vaizduotę, ieškoti galimų sprendimų. Vaikai gana greitai ima ieškoti tokio objekto, kuriame būtų visi mįslės komponentai, jeigu auklėtojas atkreipia jų dėmesį į minimų vienašališkumą. Tai rodo ištrauka iš to paties protokolo, kaip vaikai minė kitą tos pačios serijos mįslę.

Skelbiama mįslė „Ir dangum skraidžioja, ir žeme šliaužioja, ir po žeme landžioja" (vanduo) (žr. pav. 5).
J ū r a t ė: Paukštis.
E k s p e r i m e n t a t o r i u s: Ar landžioja paukščiai po žeme?
G i e d r ė: Kukurūzas.
E k s p e r i m e n t a t o r i u s: Argi jis skraido?
G i e d r ė: Debesėlis.
Jūratė, jau suvokusi būtinumą apibendrinti, įsikiša: Argi jis po žeme landžioja?

Palaipsniui vaikai įsisąmonino, kaip reikia tą mįslę minti, ir vėliau, pamatę paveikslą, įminė.

Kitas sunkumas, menant šio tipo mįsles,— surasti patį objektą, kuris apibendrintų skirtingus reiškinius. Šia prasme tas objektas išreiškia tam tikru laipsniu abstrakčią idėją. Vaikas turi atitrūkti nuo konkrečios žolės ar sniego ir rasti objektą, kuris juos abu gali turėti. Vietoj lietaus, upelio ar šulinio (šaltinio), jis turi rasti substanciją, kuri juos sudaro.

Uždavinį sunkina ir tai, kad reikia pergalvoti ir išanalizuoti daug objektų. Žinių, patyrimo ir sugebėjimo apibendrinti stoka dažnai to amžiaus vaikams sudaro nenugalimą kliūtį. Todėl ypač veiksminga priemone, padedančia įminti šias mįsles, tampa paveikslai, kurie, tiesiogiai neduodami atsakymo, verčia vaiką galvoti teisinga linkme. Tai galima pailiustruoti ištrauka iš protokolo Nr. 99.

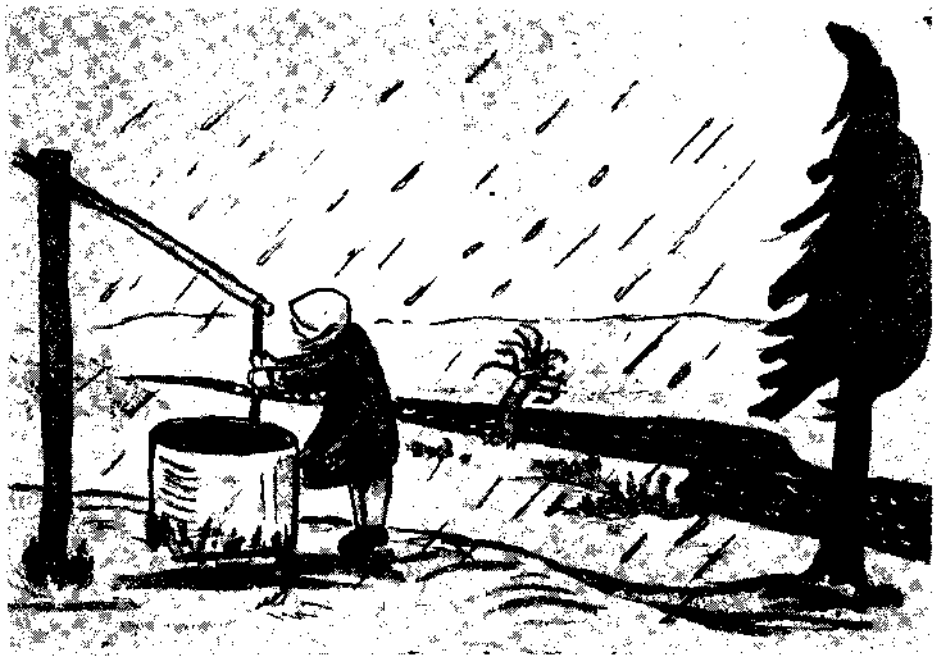

Pav. 5.

Vaikams, žodžiu neįminus mįslės apie vandenį, rodomas paveikslas Nr. 5.

Giedrė: Žmogus.

Diana: Lietus.

Vytukas: Vėjas.

Eksperimentatorius: O ar jie šliaužioja žeme?

Giedrė: Upelis.

Diana: Ar upelis skraido?

Vytukas: Lietus užtat skraido. Jis taip pat kaip ir upelis ir per smėlį persisunkia.

Diana: Gal vanduo?

Vytukas: Vanduo skraido? A?

Eksperimentatorius: Pažiūrėkit.

Vytukas: Skraido! Lyja!.

Jau pats šios mįslės minimo procesas rodo, kokią didelę reikšmę šio tipo mįslių minimas turi vaikų apibendrinančio mąstymo lavinimui. Iš pradžių nesuvokę pagrindinio šių mįslių minimo principo, vaikai ilgainiui pradeda ieškoti apibendrinančių atsakymų ir net draugų samprotavimus vertinti. Mįslę menant, apibendrinimo procesas vyksta palaipsniui, nuosekliai. Po pirmų nesėkmingų bandymų Vytukas, stebėdamas paveikslą, intuityviai suvokė, kad tarp lietaus, upelio ir šulinio yra kažkas bendro, ko jis iš pradžių nesugebėjo išreikšti vienu žodžiu. Tačiau ilgainiui vaikai surado tą bendrą objektą — vandenį.

4. Mindamas mįslę, vaikas turi visapusiškai išnagrinėti joje išvardintus objektus. Todėl mįslės sudaro labai geras sąlygas pasireikšti dar vienai mąstymo operacijai — s i s t e m i n i m u i.

Išmokyti klasifikuoti objektus jaunesniame amžiuje yra gana sunku. Anot I. Sečenovo, „vaiko intelektinis pasaulis yra greičiau apgyventas vienetais, negu grupėmis, o suaugusiojo visas išorinis ir vidinis pasaulis

padalytas į eilę sistemų“ [10]. Susisteminti turimas sąvokas ir vaizdinius vaikui yra sudėtingas uždavinys. Ir čia mįslės ateina jam į pagalbą.

Sisteminimo pradmenys pasireiškia pačiame mįslių minimo procese, kai vaikas būna priverstas ieškoti objekto pagal nurodytą žymę. Dažnai menantysis išvardina daugybę tą žymę turinčių objektų, kol aptinka tikrąjį. Vadinasi, vaiko mintyse atsiranda pradinis klasifikacijos aktas — atrinkimas. Pvz., mindami mįslę „Kas žiemą baltuoja, o vasarą žaliuoja“, vaikai išvardino pagrindinius vasarą žaliuojančius objektus: medis, krūmas, žolė, eglė.

Kadangi mįslių yra labai daug ir apie įvairius objektus, tai iš jų galima sudaryti įvairių sisteminimo pratimų, pvz., duoti vaikams parinkti mįslių apie daržoves, gyvulius ir pan. Tai taip pat moko vaikus grupuoti daiktus.

5. Pažinimą papildo objekto specifikos supratimas. Paremta vaizdiniais ir emocijomis, kalboje ta specifika išreiškiama literatūrinėmis žodinio vaizdavimo priemonėmis. Ypatingas vaidmuo čia tenka palyginimams ir metaforoms.

Tirdama vaiko mąstymą ir kalbą, psichologija ilgą laiką domėjosi tiktai apibendrinančia kalbos funkcija. S. Rubinšteinas atkreipė dėmesį į tai, kad šitoks požiūris nepakankamas. Jis nurodė, kad metaforos išeina už bendros minties ribų ir įneša į pažinimą specifinių stebimo objekto atspalvių [11]. Konkretizuodama šį teiginį, A. Semionova eksperimentais ištyrė, kaip pažinimas susijęs su vaizdine kalbos puse ir ką tas duoda naujo mokinio sąmonei. Ji tyrė, kaip mokiniai mokosi suprasti palyginimus ir metaforas. Suderinus dvejopus reiškinius metaforoje, tiesioginė reiškinio reikšmė įjungiama į naują santykių sistemą, ir tame procese ypač išryškėja kai kurios jos žymės. Suprasti tuos santykius ir yra suprasti metaforą. Didžiausios reikšmės tam turi: a) žinios apie minimus reiškinius, b) sugebėjimas surasti, pagal ką lyginama [12]. Imdama patarles ir metaforas iš gyvosios kalbos, ji nurodė, kad vaikai paprastai vėlokai pradeda suprasti metaforas, išskyrus ypatingai ryškius atvejus, kurie gali būti prieinami ir ikimokykliniam amžiui, pvz., posakis „laužyti galvą“. Svarstydama klausimą psichologiniu požiūriu, A. Semionova netyrė aplinkybių ir metodų, kurie įgalintų vaiką jaunesniame amžiuje suvokti palyginimus ir metaforas. Neminėjo ji ir mįslių. Mums atrodo, kad mįslės, kuriose šių meninės išraiškos priemonių randama itin gausiai, kaip tik gali būti tuo tiltu, kuris padėtų vaikams suprasti palyginimus ir metaforas poezijos kūriniuose. Mįslių poveikio ypatingumą ir sudaro tai, kad jose tos priemonės pateiktos uždavinio forma, specialiai reikalauja lyginti ir surasti paslėptą prasmę. Lyginimo pagrindą čia sudaro tie ypatumai, kurie jungia mįslės formulę su įminimu. Iš mūsų tyrimų paaiškėjo, kad dėl šių priežasčių jau vaikų darželio parengiamosios grupės vaikai gali suprasti metaforomis paremtas mįsles ir suvokti jose išreikštus objektų ypatingumus. Visa tai atskleisti padeda pagalbinių priemonių panaudojimas.

Metaforinės mįslės, pagal kurias buvo paruošta mūsų ketvirta paveikslų serija, pagrįstos dviejų skirtingų objektų palyginimu, remiantis tam tikromis žymėmis. Mįslės formulę čia sudaro perkeltine prasme nusakytas menamasis objektas, kartu duotas ir lyginimo pagrindas, kryptis,

---

[10] И. М. Сеченов, Избранные произведения, т. 1, М., 1952, p. 273—274.

[11] С. Л. Рубинштейн, К психологии речи, Ученые записки Ленинградского Государственного педагогического института им. А. И. Герцена, т. 35, Л., 1941, p. 14—16.

[12] А. П. Семенова, Психологический анализ понимания аллегорий, метафор и сравнения, Ученые записки Ленинградского Государственного педагогического института им. А. Н. Герцена, т. 35, Л., 1941, p. 178—197.

tos žymės, kurios jungia abu objektus. Tas žymes paprastai sudaro forma, spalva, skaičius, veiksmas, medžiaga, objektų išdėstymas erdvėje ar laike. Kartais ir tos jungiančios žymės būna išreikštos metaforomis. Objektų santykius mūsų panaudotose metaforinėse mįslėse galima būtų pavaizduoti taip:

Mįslės formulė		Jungiantieji požymiai (pagrindinė lyginimo kryptis)			Įminimas
Mergaitė	→		Graži. Iš stiklo	→	Lempa
		Su kepuraite	— Su gaubtu		
		Riesti snukiukai	— Riesti pavažų galai		
Paršiukai	→	Bėga	— Čiaužia	→	Rogės
		Du	— Dviem pavažom		

Šios serijos eksperimentas vyko trimis etapais: 1) mįslės paskelbimas ir minimas žodžiu, 2) minimas, parodžius mįslės formulę įliustruojantį piešinėlį, 3) pasiūlymas iš šešių atsakymus vaizduojančių paveikslėlių išrinkti tikrąjį ir paaiškinti mįslės įminimą.

Pirmasis etapas sudarė tarytum kontrolinį momentą, kuris parodė, kiek vaikai yra pajėgūs suprasti perkeltinę prasmę be pagalbinių priemonių. Paaiškėjo, kad nors 88% atsakymų buvo klaidingi, tačiau daugumai vaikų pats minimo principas išreikšti vieną daiktą kitu jau nėra svetimas. Vaikai sugebėdavo duoti gana taiklių atsakymų, pvz., Arvydas (protokolas Nr. 101) mįslei apie lempą „Graži mergaitė, stiklo kepuraitė“ siūlo įminimą „žiema ir ledas“ ir tą savo atsakymą paaiškina: „Kad žiema graži, o ledas kaip stiklas“. Iš paaiškinimo matyti, kad jis jau sugeba rasti būdingus objektų panašumus. Žiemos lyginimas su gražia mergaite suteikia jai grakštumo, sušvelnina jos grožį. Dar taiklesnis palyginimas stiklo su ledu. Tačiau, kaip matome, šiuo atveju mįslė vis dėlto liko neįminta. Didžiausią sunkumą toms mįslėms įminti sudaro tai, kad vaikų vaizdiniai dar per mažai diferencijuoti. Vaikai, nors mato ir žino juos supančius objektus, tačiau nėra giliau į juos įsižiūrėję, išanalizavę. Todėl ir antrasis mįslės minimo etapas neduodavo teigiamų rezultatų, nes, pamačius mįslės formulės iliustraciją, vaiko dėmesį dar labiau patraukdavo metaforiškai išreikštas vaizdas ir kliudydavo, nuo jo atitrūkus, ieškoti kitų panašių objektų.

Pasiūlymas trečiame etape išrinkti iš keleto paveikslėlių teisingą atsakymą sudaro geriausias sąlygas lyginti, dėl to vaikai ne tik įmena mįslę, bet ir suvokia tuos objektų ypatingumus, kuriuos išryškina metafora. Štai protokolas Nr. 100. Vaikai, ilgai neįminę mįslės apie krosnį („Meška su kišene, o toje kišenėje raudoni obuoliai“), gauna paveikslėlius, ir Giedrė iš karto išskiria krosnį, aiškindama, „Jis rudas — jis rudas, čia obuoliai — ir čia obuoliai, čia kišenė — ir čia kišenė“. Jai padeda ir Arvydas: „Čia meška ir čia meška“.

Vadinasi, mįslės, metodiškai panaudotos, tampa labai reikšminga priemone vaikų pažintiniams sugebėjimams lavinti. Todėl galime padaryti tokias išvadas:

1. Mįslės pratina vaikus giliau stebėti aplinką ir verčia mąstyti. Iš mąstymo operacijų čia ypač pasireiškia analizė, sintezė, palyginimas, apibendrinimas ir sisteminimas. Be to, mįslės išryškina objektų specifiką, jų ypatingumus.

2. Menant mįsles, jaunesniame amžiuje didelę reikšmę turi vaizdinės priemonės. Jos turi būti sudarytos taip, kad aktyvintų vaikų pažinimo procesus, tiesiogiai neduodamos atsakymo.

3. Mįslės gali būti menamos įvairių užsiėmimų metu, kai reikia suaktyvinti vaikų vaizduotę ir mąstymą. Tačiau betarpiško stebėjimo metu minti mįsles tinka tik jaunesnio amžiaus grupėse, kai vaikų patyrimas yra per mažas mįslei įminti, o ir pati mįslės sąvoka dar nėra vaikams visiškai aiški. Parengiamosiose grupėse rekomenduotina išlaikyti tam tikrą distanciją tarp stebėjimo ir mįslės. Tai užtikrintų didesnį vaikų minties aktyvumą.

VVPI
Pedagogikos katedra

Įteikta
1965 m. gruodžio mėn.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАГАДОК ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ

Г. ГУЧЕНЕ

Резюме

Воспитательное значение загадок уже давно известно, однако влияние их на развитие познавательных способностей детей еще полностью не раскрыто. Методика занятий по отгадыванию загадок, применяемая в практике детских садов, часто не обеспечивает сознательного участия детей в этих занятиях.

Учитывая, что основное воспитательно-образовательное значение отгадывания загадок состоит в той мыслительной работе, которую выполняет ребенок, мы провели ряд экспериментов с целью выяснения того, какое значение имеет работа с загадками для развития познавательных способностей у детей подготовительной группы детского сада. Кроме того, мы ставили перед собой задачу выявить те условия и средства, при помощи которых воспитательное влияние загадок становится самым эффективным. Были проведены два эксперимента. Первым экспериментом исследовался сам процесс отгадывания загадок. Для этих исследований были подготовлены 4 серии наглядных пособий. Цель второго эксперимента — исследование влияния отгадывания на развитие познавательных способностей детей, когда проводится продолжительная работа с загадками на беседах, экскурсиях и других занятиях.

Эксперименты показали, что такая работа над загадками помогает: 1) оживить имеющиеся у детей представления о соответствующих предметах или явлениях; 2) активизировать мышление детей, особенно развивая способности к анализу, сравнению, обобщению и систематизации. Вместе с тем выяснилось, что при отгадывании загадок в подготовительной группе большое значение имеют наглядные пособия, составленные так, чтобы активизировать воображение и мышление ребенка, не сообщая ему прямо отгадки. Анализировать дети учились на всех сериях задач; 3) кроме того, каждая серия наглядных пособий помогла выявить некоторые особенности отгадывания загадок детьми.

Первая серия была подготовлена по традиционному методу, когда содержание картинки изображает ответ (рисунок 1). Результаты исследования с материалами этой серии дали возможность критически оценить широко применяемые в детских садах альбомы загадок, потому

что употребляемые в исследовании картинки 1-ой серии были составлены как и альбомы загадок. Такие картины, прямо указывая ответ, мало заставляют ребенка думать. Они больше всего опираются на память детей и поэтому мало развивают их мышление.

Вторая серия составлена из загадок, в содержании которых метафорически обозначены детали отгадываемого объекта. Наглядные пособия изображали вырезки деталей объектов, указанных в тексте загадки, из которых дети должны были синтезировать отгадываемый объект (рисунок 2). Загадки II-ой серии способствовали развитию у детей умения синтезировать. Раскладывая картинки, дети устанавливали порядок элементов в общем плане и обнаруживали функциональную связь между этими элементами.

Третья серия — сложные загадки, составленные из нескольких картин. Работа над этими загадками проводится путем анализа картин с последующим обобщением и отысканием одного отгадываемого предмета, скрывающегося во всех этих изображениях (напр., загадка о земле, рис. 3). Процесс отгадывания этих загадок был труден для детей, но при помощи картинок в большинстве случаев они справились с этим заданием. Так наглядные пособия этой серии создали условия, способствующие развитию у детей операции обобщения с помощью загадок.

Четвертая серия — это загадки, которые выражены метафорами. Она состояла из пары картинок, на одной из которых наглядно изображен текст загадки, а на другой — отгадка. Ребенок должен из нескольких картинок отгадки выбрать правильную и положить рядом с рисунком, изображающим текст загадки (рис. 4). И в этом случае картинки помогли не только отгадать загадку, но и понять метафору, что в этом возрасте детям дается еще трудно.

Делается вывод, что использование наших наглядных пособий повышает роль загадок в умственном развитии детей. Кроме того, выяснилось, что применяя загадки во время занятий в подготовительной группе, в противоположность тому, как это часто делается до сих пор, целесообразно сохранить определенную дистанцию между объектом наблюдения и загадкой о нем. Это обеспечивает бо́льшую активность детской мысли. Отгадывать загадки во время непосредственного наблюдения тех объектов, о которых в ней говорится, рекомендуется только в младших группах.